

MAGYAR CÉGEK SZLOVENSZKÓBAN¹

Könyvkiadás és könyvkivitel a két világháború között

1920 után a magyar könyvszakma újraindulását számos tényező hátráltatta. Elsősorban azokat a veszteségeket kell említenünk, amelyek már a háború folyamán jelentkeztek. A nyomdai nyersanyagok, és velük a betűkészletek megfogyatkozása, rekvirálása, a Vág-völgyi magyar papírgyárak elvesztése nyomán a katasztrofális papírhiány, a szakember gárda megfogyatkozása mellett a legnagyobb gondot a hagyományos piacok elvesztése és az általános tőkehiány jellemezte. Különösen nehéz helyzetbe kerültek azok az egykori magyar könyvkereskedők, amelyek az ún. utódállamok területén működtek és próbáltak talpra állni. Így a Felvidéken, amelyet az egykori kortársak csak Szlovenszónak emlegettek. Erőfeszítéseikről, az anyaországgal való kapcsolataikról keveset tudunk. És főként azokról a rejtett útvonalokról, amelyeken át a magyar könyvkivitel a nyilvánosság kizárásával, magyar tőkével, kisebb kihagyásokkal, változó formákban és intenzitással, de a két világháború között mindvégig biztosítottnak tekinthető. Hogyan, miként, milyen útvesztőkkel, kiknek köszönhetően: ez az írás ezt kívánja számba venni. Mindenekelőtt ki kell térnünk, nagyon röviden a feltárt anyag kutatási problémáira, ill. a vonatkozó szlovák szakirodalom áttekintésére.

A számbavétel nem túlságosan nehéz, hiszen a szlovák könyvtörténeti kutatások a két világháború közötti időszakra alig-alig terjedtek ki. Nem csak az egyes cégek történetének feltárása hiányzik, de tudomásunk szerint, olyan monografikus feldolgozás sem segíti a kutatást, amely a nyomdákat és kiadókat a teljesség igényével sorolná fel. A magyar kisebbségi könyvkiadás, és részben a sajtó története is jobban feltárt, de a szlovák könyvkiadás általános helyzetének feltárásához is hasznos és elengedhetetlen támpontul szolgálnak Turczel Lajos és Csanda Sándor munkái.²

¹ Csanda Sándor: *Első nemzedék* Bratislava, Tatran, 1968. 305 p. 3 U.o.

² Knihkupec a Papiernicky obchodnik. Uradny organ spolku knihkupec a papiernickych obchodnikov na Slovensku. –Könyv és papírkereskedő. Slovenskoi könyv- és papírkereskedők egyesületének hivatalos

A két világháború közötti szlovák nemzeti könyvkiadás és könyvkereskedelem egyik alapvető dokumentuma és forrása anyaga a korábban sem a szlovák, sem a magyar kutatás által nem ismert – és így teljesen feltáratlan – *Knihkupec i Papiernicky obchodnik* című folyóirat, amely a Szlovenszkói Könyv- és Papírkereskedők Egyesületének háromnyelvű közlönye volt 1920 - 1928 között.³ Miután az egyesület alapítói és vezetői a magyar könyvkereskedők közül kerültek ki, így a lap vezető nyelve a magyar, a német és a szlovák mellett. Nyomon követhetjük belőle a szlovenszkói könyv sorsának alakulását az első segélykiáltásoktól egy bizonyos konszolidációig. Sajnos 1928 után a lapról nincsenek biztos adataink, példányai nem ismeretesek.

A lap közölte a teljes szlovenszkói könyvtermést is. Utóbbi azért is nagy jelentőségű, mert mint tudjuk a Szlovák Nemzeti Bibliográfia a jelzett időszakra vonatkozó kötetei nem készültek el, a Matica Slovenska gyűjtése ugyan kiterjed szélesebb nyelvi megoszlásra is, de maga a kéziratos forma még csak a szlovák nyelvű könyvtermést öleli fel.⁴ Tudjuk azt is, hogy a Cesky bibliograficky katalog⁵ ugyancsak nem teljes, mind a szlovák, mind a magyar anyagot tekintve.

A prágai csehszlovák könyvkiadás történeti gyűjtemény (Narodni museum – vydavalské pozostalosti, Praha) kizárólag a cseh anyag gyűjtésére szorítkozik. A szlovákiai területek könyvkiadóival sem a két világháború közötti, sem az azutáni idősakkal nem foglalkozik. Ez annál sajátosabb, mert különösen 1920 után szívesen szorgalmazták cseh könyvkiadók és kereskedők megtelepedését a Felvidéken, és a különféle cseh bankok

közlönye. Megjelenik minden hó 1-jén és 15-én. /Az egyesület tagjai ingyen kapták./ Feltehetően fő bevételi forrása a hirdetések lehettek, ezek árait – mintegy pártoló mozgalomra való felhívást – feltűnően közlik:

1/1 = 160 ; 1/2 = 100 ; 1/8 = 35.- Kc. Nem tagoknak 50 %-kal drágább. 1923-ban a szerkesztőség: Bratislava, Ventur u. 22. Dr. Steiner Szigfried, (az egyesület jogtanácsosa). Kiadóhivatal: Presov, Masariková ul. 28. Molnár Jenő. (Ekkor az Egyesület pénztárosa). Nyomda: Singer, Lev. (Singer Elek, az Egyesület ekkori elnöke.)

Első száma 1920. júl. 15-én Kassa-Eperjes impresszummal jelent meg. Ekkor a szerkesztőség még Kassán volt. Fő utca 63. Szerk. Jaschkó Géza, aki az 1920. 27-én Csorbatón megalakuló Egylet titkára volt. 1921. máj. 15-én Jaschkó lemondott, helyére Nyisli Jenőt választották, aki a Kassai Napló könyvesboltját vezette. A lap szerkesztését pedig Székely Adolf, (Eperjes) veszi át egy rövid időre.

A pozsonyi Egyetemi Könyvtárban található egyetlen szlovákiai példányhoz hozzákötették Molnár Jenő 1929. X. 17-én kelt levelét, amelyben az 1928-ban megjelent 4. szám megküldéséről intézkedik és bejelenti az új nyomdahelyet, ill. nyomda nevét: Kósch Árpád v. Presova. – Mégis 1929-ből egyetlen példányt sem ismerünk. A prágai Klementinumban található másik példány is 1928-ban véget ér, anélkül, hogy az utolsó számok ezt bármilyen módon jeleznék. Mint ahogy az esetleges beolvasztási törekvésekről is csak olvashatunk az előző évfolyamokban, de a Grafický obchodnik –ba való beolvasztást sem jelentik be.

³ Az 1970-es évek közepéről való adatok.

⁴ Ua.

⁵ Bibliograficky Katalog, Československé Republiky. Vyd. Narodni a Universitni Knihovna v. Praze. Red. Václav Foch – K. Randé – Jaroslav Dřitina. Praha 1930–1938.

támogatásával cseh kiadók létesítését (Tatran, Komensky stb.). A tankönyvkiadást – a szlovák nyelvűt is – Prága úgy szólván teljesen privilégizálta. A prágai gyűjteményben a szlovák nyelvű könyvkiadók közül csupán a Prágában székelő Mazac könyvkiadó dokumentumait találjuk meg, amely szlovák nyelven is adott ki könyveket.

A kutatás számára így egyetlen biztos támpont ajánlkozik: a levéltári, pontosabban az ún. Cégbírószági levéltári anyag (Krajsky sud), amelyből az egyes cégek – könyvkiadók és kereskedések – működésének legfontosabb állomásai nyomon követhetők. Mindez azt is jelenti, hogy ez idő szerint e levéltári kutatások alapján volt elképzelhető nem csak az érdekelt cégekre vonatkozó adatok szerzése, hanem az előzmények, a háttér, a versenytársak, az erőviszonyok az ugyanekkor működő más vállalkozások megrajzolása is. A forrásanyag pusztulása azonban meglehetősen számottevő: a cégek belső irattára különböző okok miatt jórészt megsemmisült. A szemtanúk, a vállalkozók közül már csak kevesen vannak az élők sorában (szinte senki!): az emlékezet nem csak hiányos és megbízhatatlan sokszor, de kevesen is vállalkoztak és vállalkoznak a közelmúlt feltárására és benne tetteik vállalására. Nem őrzik meg, és nem őrizték meg életük dokumentumait. Az elmúlt idők, ez a jó ötven esztendő aligha volt szerencsés ebből a szempontból. És így, bár alig egy emberöltőnyi a távolság, a kutatás módszerei nem igen különböznek a régmúlt idők eseményeit feltáró történeti módszerektől. Mindez nem csak a hipotézisek gyakoriságát jelenti, hanem hiányzó láncszemek, adatok sokaságát is. Érvényes ez például akár a Franklin Társulat szlovenszkói működésének feltárási munkájára, hiszen a cégek belső irattárát elégették, a magyarországi anyavállalat néhány szűkszavú jelentésén kívül – feltehetően nyomós politikai indokok miatt – pozsonyi fiókjával az érintkezést inkább az előszóra bízta.⁶

Nagyon jellemző, hogy a Társulat pozsonyi vállalkozásának még a nevét sem jelezte ezekben az igazgatósági, ill. közgyűlési jelentésekben. A nyomra vezető terjesztési szerződés is teljes szlovák cégjelzést használja, és a közvélemény aligha sejtette, hogy a csak szlovák nyelvet használó cég, egy magyar vállalkozást takar.⁷ Mindezek ellenére a pozsonyi Járási Cégbírószághoz beküldött jelentések, évi mérlegek, a cégbírószági bejegyzések hű képet adnak a vállalkozás nagyságáról, hitel- és pénzügyviszonyairól, a kiadott művek számáról és jellegéről, a benne résztvevő személyekről és mindenekelőtt a Franklin Társulat meghatározó szerepéről.

A Bibliotheka Nakladatelstvo a Knihkupecká a úvcastinárska spolocnost néven meg-

6 Molnár Jenőné szíves közlése. – Ezen túl a Franklin Társulat irattárában egyetlen Molnár Jenőhöz címzett levél, vagy szerződés nem maradt fenn. Neve csupán egyszer szerepel a Budapesten megjelent *Szlovák novella antológia* szerkesztőjeként, aki majd egyúttal a szerzői honoráriumokat Pozsonyban, koronában fizeti ki. OSZK Kézirattár, Fond 2. / 1647.

7 OSZK Kézirattár Fond 2. / 1618.

alakuló vállalat, mint a neve is jelzi, könyvkiadó és terjesztő volt. Feladatai közé így a szlovenszkói nagykereskedelem ellátása is tartozott. A Bibliotheka megalakulásakor azonban már a szervezés munkája készen állott: Molnár Jenő előző vállalkozásai révén.

KÖNYVKIADÁSI ÉS KERESKEDELMIS VISZONYOK 1920–28 KÖZÖTT

1920 után a szlovenszkói könyvszakma számára a legfontosabb feladat az olvasóközönség megtartása. Az áru folyamatos biztosításával a magyar közönség magyar könyvvel való kiszolgálása. Ennek a maradéktalan megvalósítását nem csak az ismert tiltó rendelkezések tették nehézkesé; nem csak a már ismert gazdasági diszkriminációs intézkedések, hanem paradox módon éppen a magyarországi könyvkiadók forgalmazási és export-politikája.

Amikor 1920-ban megalakul a Szlovenszkói Könyvkereskedők Egyesülete, legfontosabb feladatának a magyar könyvkiadókkal szembeni érdekeinek megvédését látja. A sajátos helyzetnek az oka az a valutaszpekuláció, amellyel a magyar kiadók nyereségüket kívánták fokozni. Az a nagykapitalista, gátlástalan könyvkiadási és üzletviteli politika, amely az első világháború előtti időszakot jellemezte, nem szűnt meg közvetlenül a háború után. Sőt, úgy tűnik, még leplezetlenebbül és gátlástalanabban mutatta meg igazi arcát. S míg a magyar sajtó – a *Corvinát* is beleértve – a könyvpiac beszűküléséről és az ezt követő várható könyvkiadási tragédiáról siránkozott, bevételeinek elmaradását – amíg lehetett – a magyar könyvkiadók szlovenszkói kollégáikkal szerették volna megfizettetni mintegy száz százalékos felárat számítva a szállított áru után. Erre az adott lehetőséget, hogy a magyar korona körülbelül 100 %-kal ért kevesebbet a cseh koronánál. Ez a valutaszpekuláció főleg a tankönyvek forgalmazásánál vált katasztrófálissá, hiszen az exportált magyar tankönyvek felhasználhatóságát – és eladhatóságát – tette kétségessé, a könyvkiadók és a könyvkereskedők szempontjából egyaránt. A magyar könyvkiadók nagy része ezt a nyereszkezdést egyáltalán nem szégyellte és terheinek nagy részét a jobb cseh valutára való hivatkozással kívánta kompenzálni. Mint Dick Manó mondotta az egyik tárgyaláson: szerinte „...az itteni tisztviselő ugyanannyit keres cs. koronában, mint a magyar tisztviselő m. koronában...” s így vásárlóképesebbnek tartja az itteni közönséget.⁸

Így válik minden napossá az az állapot, amelyről Spitzer Béla komáromi könyvkereskedő és nyomdász számol be: „...a hídon túl menvén m. értékben veheti meg a könyvvásárló azt, amit ő kénytelen óriási felárral drágán beszerezni és kiszolgálni.”⁹

8 Knihkupec, 1920. 2.sz. 4.p.

A kérdésről ld. még: Barta Lajos: *Magyar gyarmatok* Nyugat, 1927. II. 223–233.p.

9 Uo.

A szlovenszkói könyvkereskedők, és így az Egyesület egyszerre két fronton is kénytelen védelmezni érdekeit: Prága és Budapest ellenében. A *Knihkupecben* az Egyesület vezetősége felháborodottan utasítja vissza a prágai Csehszlovák Könyvkereskedő Egyesület lapjában, a *Knihkupecky Oznamovatelben* közreadott uszításokat a szlovenszkói – szlovák, magyar, német – közös megbékélési és együttműködési törekvések ellen. „Ismételjük – írják –, hogy nem célunk semmiféle pártoskodás, egyedül és kizárólag szakmánk érdekében és gazdasági érdekeink előmozdítására tömörültünk.”¹⁰

Az 1921-ben kelt kétnyelvű vezércikk természetesen nem tudta megállítani vagy visszaverni azokat a későbbi gazdasági szankciókat, adó kivetésekkel, amelyek az eredeti szlovenszkói könyvkereskedelem és könyvkiadás elsorvasztására irányultak. Később a Csehszlovák Könyvkereskedők Egyesülete megalakította saját szlovák tagozatát is, első sorban a már meglévő és prosperáló szlovenszkói egyesület ellen.¹¹

De a magyarországi könyvkiadókkal szemben is első sorban gazdasági területen folyt a harc az 1920-as esztendő nyarától.

1920. júl. 28-án kezdi meg Pöstyényben tárgyalásait az Egyesület a Magyar Könyvkereskedők Egyesületével, ill. a kiadók képviselőivel. Ezeket a tárgyalásokat magyar részről Gárdos Alfréd a magyar egyesület elnöke és a Franklin Társulat ekkori vezérigazgatója vezette. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy utóbbi tisztét a M. Általános Hitelbank, – mint a Társulat főrésztvényese – képviselőjében szerezte meg.) Gárdos fogalmazta meg legkeményebben azt az álláspontot, hogy „Ma a helyzet az, hogy a magyar kiadó esetleges nyeresége csupán az, amit exportál és hogy az a körülmény, miszerint a magyar kiadó nem ragaszkodik a fix bolti árhoz, neki csak védelmi eszköze.”¹²

Szlovenszkói részről az Egyesület elnöke, Singer Elek lőcsei könyvkereskedő védelmezte saját érdekeit. Világosan felismerte, hogy a jelenlegi állapot tulajdonképpen a korábbi gátlástalan és mohó üzleti politikának egyenes folytatása: „Mi tudjuk azt – mondotta –, hogy a kiadók küzdenek, ez nem újabb dolog, ami most itt kitört, ez évek baja. A kiadó a nagytőke embere s hogy osztalékot biztosítson, eszközül adta oda a célnak magát, a sortimenter csak 25% éhbérért dolgozott s nagy költségekkel terjesztette a kiadó könyveit. A kiadók nem tartották be a szállítási szabályzatokat és sok kárt okoztak a szortimenternek, azt még részletüzlettel is súlyosbítván.”¹³

Sajátos, hogy a Magyarországot képviselő tőkés csoporttal szemben éppen a magyar kultúra ügyének szolgálatát tartja legfontosabbnak: „Nekünk kötelességünk, hogy eladjunk magyar könyveket és megtaláljuk a módját annak, hogy a közönségnek tudjunk

10 Uo. 1921. 9–10. sz. 3–4. p.

11 Uo. 1925. febr. 1. 3.sz. 15–16.p.

12 Uo. 1920. 2.sz. 4.p.

13 Uo.

is magyar könyveket eladni..., de ily árfelhajtást a közönség jelenleg valóban nem bír meg.”¹⁴

A tankönyvek ára és a szállítása a 1920-as évek elején az egyik sarkalatos kérdése a szlovenszkói magyarság ügyének: hiszen ez szorosan összefügg az iskoláztatás lehetőségeivel. A magyar kiadók nem csak nem ismerték fel a kérdéskör óriási kihatását és jelentőségét, de néha felelőtlenségük olyan méreteket ölt, amelyre már nincs semmi mentség. Nem csak az árak állandó emelésével, hanem a szállítások megbízhatatlanságával és megkéseésével is növelve maguk ellen az elégedetlenséget. Igaz, ugyanezek a kiadók 1920 után a hazai iskolaügy iránt is érzéketlenek maradtak és az egyre emelkedő tankönyváraknak végül az 1922 szeptemberében a Vallás és Közoktatási tárcát frissen átvevő Klebelsberg Kuno vetett véget. Rendeleti úton volt kénytelen az ekkor már 75 %-os rabatot is követelő könyvkereskedőkkel szemben fellépni.

1920 őszén a Magyarországról érkező könyvek nem csak igen-igen megkérték – a tanév megkezdése után hónapokkal jutnak el a könyvkereskedőkhöz –, de még a rendeléseket sem tartották be. Tudomást sem vettek az eredeti igényekről. Így méltán emelik ki azt a néhány kiadót, amelyik legalább az elemi feltételeket teljesítette.

„Dicséretes az Athenaeum, mely úgyszólván mindent leszállított a szerény árak mellett (csak a 70.- koronás Macher francia olvasóknál jajdultunk fel kissé: mikor adjuk el ezeket és kinek?), Singer és Wolfner meg nem rendelt tankönyvekkel próbálta helyettesíteni a hiányokat, feles nagy költségeket okozva nekünk. De jaj a Franklin és a Lampel: itt már nagyon keveset kaptunk, nagyok a hézagok a rendelt köteteknél, nincs, nincs, sem ez, sem az, s az árak egyes köteteknél merőben fantasztikusak. A Trautmann könyvvitelt csak krózosok tudják megvenni. Burián szótárt, amelyből maga a latin-m. rész 134.- koronába kerül, pedig csakis maguk a pesti kiadók.”¹⁵

1921 őszére azonban újabb gondok jelentkeztek. Prága nem csak privilégizálta a tankönyvkiadást. Az Állami Nyomda kezelésébe került a szlovákiai tankönyvkiadás egésze is. Az Állami Nyomda bratislavai fiókja, a Skolsky’ Knihosklad azonban a terjesztéssel elsősorban az iskolákat bízta meg. Az iskoláknak 3 havi hitellel bizományba adta át az árut, majd tanfelügyelői rendelettel előírták a tanulók számára az iskolákban való vásárlást kötelező jelleggel. Az Egyesület ezúttal is a szlovenszkói könyvkereskedők – szlovákok, németek, magyarok – együttes érdekei nevében emelt szót: „Ilyképpen az állam maga

14 Uo. 2.p. Singer már ekkor a Comeniusról beszél, amelyről a későbbiekben még részletesen lesz szó.

„...A Szlovenszkói Könyv- és Papírkereskedők Egyesülete tagjainak a magyar tankönyveket a Comenius által fogják szolgáltatni, a könyvek eredeti kiadói bolti árán, magyar koronában számítva, bruttó árat per nettó, minden felár nélkül. A Comenius jogosult porto és kezelés fejében 5 %-nál valami kevéssel több kezelési költséget ... felszámítani.”

15 Knihkupec, 1920. 4–5. sz. 8. p.

beállott könyvkereskedőnek s midőn tőlünk éppen most a legsúlyosabb adókat kívánja, egyenes vetélytársunk lett s mint a hivatalos tanügyi közlöny is bizonyítja, hivatalos pressziót is igénybe vesz és egész létünket, úgy a szlovák, mint a magyar üzletét is a legsúlyosabban megtámadja.”¹⁶

Egyedül a komáromi Spitzer Sándor kap tankönyvkiadási jogot a magyar könyvkereskedők közül, mivel ekkor Komáromban működik a legtöbb magyar iskola. Ugyancsak Spitzer adja ki a Szlovenszkói Ált. Magyar Tanítóegyesület hivatalos közlönyét, a *Magyar Tanító*-t, amely úgy tűnik, elsősorban hirdetésekben tartotta fel magát.¹⁷

A magyarországi tankönyvek exportját továbbra is a már említett Comenius Rt. végezte, – az 1920-ban kötött megállapodásnak megfelelően. Munkája ellen a panaszok azonban nem szüntek most sem, mint ahogy nem oldódott meg, sőt tovább fokozódott a magyar könyvkiadók értetlen export politikája. Pedig az intések most sem ritkultak: 1921. február: „így fokozatosan, lassan, de biztosan megszűnik Szlovenszkon a magyar könyvpiac. Budapesti kiadók, magatokra vessetek! Itt a 12. óra, hogy még jóvátegyünk a súlyos mulasztásokat és az elhibázott spekulációt.”¹⁸ 1922. március 15. „Irgalmatlanok a magyar könyvkiadók.” A szerkesztőségi cikk nem csak az eddigi méltánytalan és erkölcsstelen magyar szemlélet minden következményét ecseteli. Újabb veszélyekre is felhívja a figyelmet, amelyek a német könyvkereskedelem oldaláról fenyegetnek. A pesti kiadók árpolitikája – írják – a németekét utánozza anélkül, hogy belátnák azt a morális felelősséget, amely a magyar kisebbségi területek kulturális ellátásában rájuk hárul. „Feledik, hogy a németek rájuk nézve teljesen idegeneket fejnek meg. Mi köze van a német könyvkiadónak hozzám – mondja a *Knihkupec* cikk írója – a magyarhoz. Ha akarom az ő könyvét, fizessem meg. A német a némettel szemben enyhébb. Tessék megkérdezni a cseh-német könyvkereskedőket, azok megmondják, hogy velük szemben teljesen elnézőek a német könyvkiadók. A könyvkiadás gondjai is erősítik a nehézségeket: „Még eddig Szlovenszkon és Ruszinszkon egyetlen egy könyvkiadó sem akadt, aki a maga rizikójára ki mert volna adni magyar könyvet: ami magyar könyv eddig megjelent, azt mind a szerző adta ki, ráfizetve mindegyikre bőven és busásan. Tehát: mi rá vagyunk szorulva a budapesti könyvekre! De ha ők teljesen elijesztenek, elrémítenek bennünket könyveiktől és a „kis kárpótlás” fejében egyenesen megvehetetlenné teszik számunkra a magyar könyveket, akkor szépen leszokunk a magyar könyvekről és a magyar kultúráról és hozzácsatlakozunk a némethez...”¹⁹

A budapesti könyvkiadók export politikájában nem csak a spekulációs áremelések, a

16 Uo. 1921. 20.sz. 2.p.

17 Uo. 1921. 17.sz. 3.p.

18 Uo. 1921. 6.sz. 6.p.

19 Uo. 1922. 3–4.sz. 3.p.

hiányos és rendszertelen szállítások váltottak ki elégedetlenséget. A magyar kiadók még 1920 elején létrehozták azt a vállalkozást, amellyel monopolizálni akarták a felvidéki könyvkereskedelem egészét. Ez a cég, a korábban már emlegetett, Comenius Rt. volt, amely a magyarországi könyvexport privilégiumát is élvezte. Azt kell mondanunk, hogy ez – elsősorban a kezdeti időkben – valóban a könyvforgalom bonyolításának egyetlen lehetséges szerve volt.

A Comenius rt.-t Lantos Adolf alapította, a budapesti Lantos antikvárius cég tulajdonosa. Az első vállalkozás mintegy 5500 részvényéből 1000 volt Lantos tulajdona.²⁰ A többi részvény megoszlásáról nincs tudomásunk. Az bizonyos, hogy az ugyanekkor, a könyvanyag felvásárlására létrehozott csak Magyarországon működő Comenius Vállalat szervezésében a Révai Testvérek rt.-nek volt fő szerepe. Ők kötötték meg a szerződéseket a kiadókkal és kereskedőkkel 1 éves kizárólagossági jogot kikötve. De a Révai rt. irataiból sem került elő olyan lista, amely a szerződő felekről tudósítana. Ugyanígy bizonytalan, melyik hazai bank birtokában volt a részvények nagyobb hányada. Nem tisztázott az sem, hogy például a Franklin Társulat vállalt-e szerepet közvetlenül a részvénytársaság létrejöttében. Ez idő szerint úgy tudjuk, hogy nem, mindenestre könyveinek terjesztését – mint szerződéseik bizonyítják – a Comeniusra bízták.²¹

Az 1920-as – már emlegetett – pöstyéni tárgyaláson résztvevő kiadók és képviselők valamennyien a Comenius érdekeit képviselték: Szántó Ernő igazgató (Révai rt.), Fejes Sándor igazgató (Athenaeum), Dick Manó könyvkereskedő és kiadó, és természetesen maga Lantos Adolf, a Comenius igazgatója. Gárdos Alfréd, a Franklin Társulat vezérigazgatója ezen a találkozón a Comenius feladatait és létrejöttének okait a következőkben foglalta össze: „A Comenius egy szerv, amelyet a budapesti kiadók inscenáltak, mint önálló társaság működik. Elvben nem bánnák, ha a szlovák szortimenter a kiadókkal közvetlenül érintkeznék, de féltek a nehéz levélbeni érintkezéstől, a körülményes könyvküldéstől. Még nincs itt a direkt érintkezésnek az ideje...”²²

Ez a megfogalmazás sejtetni engedi, hogy talán a megjelentek maguk is érdekeltek voltak a Comenius névvel jelölt vállalkozásban. Erre utal, hogy kizárólag a Comeniuson keresztül voltak hajlandók az áru szállításra és a tankönyvekre adott kedvezmények is

20 Bratislava, Statny oblastny archív. Firm fond, B. XIII. 1591. – A céget Budapesten is bejegyezték Comenius könyvterjesztő rt. címen. A bejegyzés dátuma: 1920. VII. 24. 11450/2. Alakult 1920. V. 7. Tárnya könyvkiadás, könyvkereskedelem, tudományos antiquaritás, nyomdaipar. Tartama 50 év. Alaptőke 1.000.000 korona 2000 db 500 koronás részvény. Ig. tagok 3–6., dr. Szántó Andor, Lantos Adolf, Führer Adolf. Cím VIII. Üllői út 18. 1925. I. 9. Felszámolás bejegyzése, Lantos, Führer. Führer a felszámoló. 1926. III. 26. megszűnés bejegyzése. Cg, B, 84. kötet 357. lap 11450/3–4. - A Führer egy terjesztő cég volt, és mint láttuk a bejegyzésnél a Révai közvetlenül nem szerepelt.

21 OSZK Kéziratár. Fond 2.

22 Knihkupec. 1920. 2.sz. 4.p.

csak a Coméniushoz leadott rendelkezések útján voltak kielégíthetők.²³ Holott lett volna mód a közvetlen érintkezésre is, a kiadók erről mégis lemondtak. Lemondtak a közvetlen kapcsolatteremtés kínálta előnyökről és ennek csak egyetlen oka lehetett: valamennyien egyaránt részesedtek a Coménius bevételeiből. Így a Coménius lett a „legális” valutaspekuláció központi szerve.

Ezeknek a valutaspekulációknak kedvezhettek bizonyos hazai pénzügyi rendelkezések is. Legalábbis erre utal a *Corvinában* ill. *Knihkupecben* megjelent hír, amely a pénzügyminiszter 82909/1920. számú rendeletéről tudósít, és amely szerint „...dr. Kállay miniszteri tanácsos beleegyezik a tankönyvek olyatén szállításába, hogy a könyv értékének megfelelő külföldi valuta beszolgáltatása ne legyen kötelező, hanem a bankátutalás útján legyen kiegyenlíthető.”²⁴

A magyar könyvkiadók és kereskedők közül csupán egyről tudunk, aki nem vett részt ezekben a spekulációs ügyletekben és példát adott a közvetlen üzletkötések lehetőségére: Tevan Adolf, a békéscsabai Tevan cég alapítója. Tevan minden felár nélkül, „...rendes magyar korona árakon, 40% engedménnyel hajlandó szállítani, mindössze egyetlen kikötése van: csak teljes sorozatokat hajlandó rendelkezésre bocsájtani.” A *Knihkupec* cikkírója megjegyzi – ami azonban nem rizikó, mert ahol magyarul olvasó közönség van, az mind a legteljesebb elismeréssel adózik Tevan jeles tevékenységének s ezen cég kiadványi cikkei valóságos kenyércikk számba mennek.”²⁵

1921 tavaszára a Coménius helyzete meggyengült. Nem csak a szlovenszkói könyvkereskedők állandó elégedetlensége, és részbeni – bojkottja miatt. A postaforgalom megnyíltával, illetve megélénkülésével a pesti kiadók maguk is keresni kezdték a régi személyes kapcsolat felvétel lehetőségét. A Coméniussal kötött szerződéseket eredetileg egy esztendő határidővel kötötték, és így azok április elsejével jórészt elévültek. A Coménius vezetősége ekkor elhatározta a vállalat újjászervezését. A szlovenszkói könyvkereskedő egyesületnek bizonyos²⁶ részvény mennyiség (2000 db) lejegyzése esetén felajánlották a vezetésben való részvétel lehetőségét, 3 igazgatósági és 2 felügyelő bizottsági tagság átengedésével.

23 Uo.2.p.

24 Uo. 1920. 4–5.sz. 7.p. – Corvina, 1920. szept. 17.

25 Az első olcsó magyar könyv Szlovenszón. *Knihkupec*, 1920. 2.sz 2.p. – Hozzá kell tennünk, hogy Tevan Andornak később sok fejtörést okozott apja hozzáállása a közvetlen szállítás gondolatához. Hamarosan a Magyar Könyvkereskedők Egyesületének bírósága elé citálták, mint szerződés szegőt, aki megszegte a Coméniussal kötött kizárólagossági szerződést. Az ügyhöz hozzátartozik, hogy éppen Kner Imre – feltehetően jóhiszemű – feljelentése adott alapot, aki a Révai cégnél érdeklődött, hogy szállíthat-e ő is közvetlenül, mint Tevan. A pert végülis Tevan megúszta kizárás nélkül, de a több tárgyalási forduló nem tett jót a cég szakmai hitelének.

26 Uo. 1921. 11.sz. 5.p.

Lantos már korábban is szorgalmazta, hogy helyi vezetőket találjon. 1920 nyarán Huszár István és más pozsonyi könyvkereskedőket kért fel, azonban ezek az együttműködést visszautasították.²⁷ Egy esztendő elteltével az Egyesület vezetősége azt remélte, hogy a vállalkozásban való részvétellel az Egyesület befolyást szerez az új Comenius rt. irányításában és vezetésében. Igazgatósági tagnak Singer Elek elnököt, Vitéz Sándor elnökhelyettest és Matzner Samu alelnököt (Utóbbi a kassai Glóbus ny. vezérigazgatója, a *Kassai Napló* kiadója); a felügyelő bizottságba pedig Jaschkó Géza kassai könyvkereskedőt és Molnár Jenőt delegálták. Az új Comenius részvényeinek 65 %-át a Gaea szlovák gazdasági és ipari rt. szerezte meg, ezenkívül a Hermaneci Papírgyár rt., az ún. Riegler érdekeltséggel (ami ezenkívül az Athenaeum érdekeltségi körébe is tartozott), vett még részt a társulásban. Természetesen Lantos Adolf, mint pozsonyi bejelentett lakos (Kupelna ul. 3.) korábbi pozícióit megtartotta. Az átalakítás lényegében tőkeemelést jelentett: az 1921. júl. 14-i cégbírósági bejegyzés szerint az alaptőke 2 millió korona, 200 koronás részvényben.²⁸

Az együttműködés azonban nem tart sokáig. 1922 szeptemberében Matzner Sámuel, Neumann György, Singer Elek, Vitéz Sándor és Spitzer Béla kilép a Comenius kötelékéből. Molnár Jenő szerepéről nincs adatunk. A Comenius irányítását egy még nagyobb létszámú új igazgatóság viszi tovább – Lantos Adolf vezetése alatt. (Rohaček Simon szenátor, Vetruba Frantisek lapszerkesztő, Knobloch Rudolf a Legiobank bratislavai igazgatója, Bezdek Bohuslav a Comenius ügyvezető igazgatója, dr. Ráth Ágost egyetemi rektor, Greger-Tajovsky József író, Pečik Jan, nemzetgyűlési képviselő.)²⁹

1922 késő őszén a körülmények romlása a szállítások körül egyre nagyobb méreteket ölt, és a Comenius gyorsan igyekszik megszabadulni felesleges készleteitől. Olcsó könyv vásárokat rendeztek Pozsonyban, Kassán és Ungváron. Az Egyesület tiltakozott, ismételten érdekeit féltve.³⁰ Kétségtelen, hogy a magas felárral összevásárolt árukészlet a Comenius kiadásai nyomán eladhatatlanná vált, de Szlovenszko olvasóközönsége végre megvehető áron jutott új könyvhöz. 1923. március 21-én azonban a Comenius³¹ szlovenszkoói működése váratlanul véget ért: a trencsényi Gansel-cég csődöt kért a vállalat ellen, amelyet a bíróság elrendelt.

A részvénytársaság 1922 szeptemberében még 156 ezer korona tiszta nyereséggel zárta üzleti évét, fél év múltával nem csak fizetéseképtelenné vált, elnyelte a két millió koronás alaptőkét is. Hat hónap alatti vesztesége megközelítette a 3 millió koronát. A páratlan

27 Uo. 6.p.

28 Bratislava, Státny obl. Arch. Firm. 793-2-3/ Rg.B.XVII. 1591-1/21

29 Knickupec, 1923. 1-2. sz. 3.p.

30 Uo. 1922. 7-8.sz. 4.p 32.

31 Uo. 1923. 7.sz. 1-2.p.

– és valószínűtlen – üzleti hanyatlásra egyetlen magyarázat szolgált: állítólag Lantos fiai, Sándor és Kálmán, akik a „bazárakciókat” személyesen irányították (Lantos ekkor már nem tartózkodott Pozsonyban), sikkasztották volna el a milliókat – „átmentve” azokat Magyarországra. Büntetőjogi felelősségre vonásuk azonban elmaradt. A korábbi kiárusítást követő nagy üzleti összeroppanás, a tőke „eltűnése” okkal keltheti fel egy mesterséges csőd benyomását, illetve egy nagyon ügyes pénzügyi tranzakció lehetőségét. Ezt támasztja alá az a tény, hogy Lantos a veszteségeket igen gyorsan kiheverte: hamarosan felvásárolta Reiter László cégét, a szép könyveiről elhíresült Amicust. A hírt 1925-ben *Knihkupec* így kommentálja: „A szomorú emlékü Comenius csődje mindnyájunkat érzékenyen megkárosított, csak éppen Lantosék tudnak azóta folyton terjeszkedni és nagyobbodni. Mégis jó üzlet lehetett a „Comenius”, de csak nekik.”³²

Lantos Adolf különben Erdélyben is alapított 1921-ben egy könyvterjesztő vállalatot. Nagyvárad telephellyel, „Transsylvania” néven, Vidor Manó nagyváradai könyvkereskedő közreműködésével.³³

Lantos szlovákiai működésében a kortársak nem csak azt hibáztatták, hogy „...arra törekedett, a vállalatból a lehető legrövidebb idő alatt az elérhető legnagyobb pénzbeli eredményt termelje ki a maga részére s azután odább álljon.” Sokkal inkább elítélték annak a lehetőségnek – és talán kötelességnek – az elmulasztásáért, amelyet az adott helyzetben fel kellett volna ismernie és vállalnia: „...Pedig a vállalatnak nagy és jelentős kulturmissziója volt; a két szomszédság irodalmi és könyvkulturája között erős és egészséges kapcsolatot teremteni. Lantosék magyarárnak mondva füttyültek a misszióra...”³⁴

A Comenius csődje volt az a pillanat, amikor szlovenszói könyvkereskedők legjobbjai ráébredtek, hogy a fentiekben vázolt szorító helyzetükben csak saját erejükre támaszkodva, önálló szervezeteik – cégeik és intézményeik – útján tudják igazán szolgálni

32 Uo. 1925. 11–12.sz. 69.p.

Itt jegyezzük meg, hogy a Lantos fivérek közül Kálmán szerepel igen sikeresen a 30-as évektől, a Génius Kiadó élén, majd a Révai rt. érdekeltségébe kerülve számos sikeres üzletet „hoz” a cégnek. Többek között az Erdélyi Szépművés Céh könyveinek és szerzőinek budapesti átvételével. A már itt összeállított új sorozatok a Céh stílusjegyeit hordozták és csak a verzókon tüntették fel, hogy ezek a budapesti Révai nyomdában készültek, esetenként 40.000-es példányszámban.

33 Uo. 1921. 6. sz. 7.p. – Ld. még: Budapest, Cégbíróóság 89. kötet 26. lap 17729/1–2. Transsylvania könyvkereskedelmi rt. Bejegyzés 1921. I. 26. 17563/2. Alaptőke 1.000.000.- korona, 5000 db 200 koronás. Ig. 8–14. Balog Zoltán, dr. Barta Antal, Erdősi Károly, Führer Adolf, Gárdos Alfréd, Lantos Adolf, Leszwitz Kálmán, Schwarz Félix, dr. Szántó Andor, Tiszinczy /?/ János, Wolfner József. Cím IV. Egyetem u. 4. Hirdetményei a Budapesti Közlönyben. Megszűnt. 1929. I. 4. – A cím a Franklin Társulat címe. Ezek szerint a Franklin Társulat is nagyobb mértékben vett részt a cég alapításában, pedig ugyanekkor az Athenaeummal együtt a kolozsvári Lepage könyvkereskedésben is voltak érdekeltségei.

34 *Knihkupec*, 1923. 7.sz. 1–2.p. – Kassai Újság 1923. ápr. 20.

a szlovenszkói kultúra ügyét. Ezeknek a törekvéseknek állt az élére az élére Molnár Jenő, amikor megalapította az új Koméniust, a Komensky, majd az Academia rt.-t.

A „Komensky Vseobechné Nakladatelstvo a Prostrednictvo knih na Slovensku, spolocnost s rucenia obmedzenym” – „Komenszky” Szlovenszkói Általános Könyvkiadó és Könyvbeszerző Vállalat korlátolt felelősségű társaság alakulásának és társasági szerződésének kelte 1923. május 17. Az alapítók: „Molnár Jenő könyvkereskedő Presoven, Vitéz Sándor, Jaschkó Géza, könyvkereskedők Koscicén, Matzner Samu könyvnyomda igazgatója, ugyanott és Fuchs József könyvkereskedő, Roznaván.

A társasági vállalkozás tárgya: könyvek, folyóiratok és egyéb irodalmi művek, valamint zeneművek kiadása és terjesztése.”³⁵

Alaptőkéje 100.000.- Kč., amelyet 20–20.000 koronás betétekkel az alapítók tettek le. „A társaság üzletvezetőjévé a társasági viszony tartamára Molnár Jenő úr bízta meg és pedig olyképen, hogy önállóan jogosult a cég ügyeit vezetni és önállóan a céget harmadik személlyel szemben képviselni.”

A társasági szerződés kétnyelvű, – „úgy szlovák, mint a magyar szöveg eredeti szöveg, valami eltérés esetén mégis irányadó a magyar szöveg, mert a szerződő felek mindannyian csak magyarul tudnak.” Molnár Jenő a névalakját sem szlovákosította és élete végéig cégszerű aláírásaiban Molnár Jenő-ként szerepel.

Molnár Jenő üzletvezetővé való kinevezése nem volt véletlen.

Az Egyesületben nemcsak mint az alapszabályok egyik fogalmazója, pénztárosa, vívott ki magának elismerést, de a különféle tárgyalásokon aktív és konstruktív szereplésével is tekintélyt szerzett. 1926-tól az Egyesület elnöke lett. Ezenfelül az alapítók közül csak neki volt egyedül komolyabb kiadói gyakorlata.

Ki volt Molnár Jenő?

1882. február 15-én, Felsőgátiban született. A pápai református kollégiumban érettségizett. Mint önéletrajzában írja, ezek a kollégiumi évek voltak döntő hatással későbbi élet-pályájára, itt tanították meg a könyvek szeretetére.

1910-ben nyitotta meg könyvkereskedését Eperjesen. Esményképe a Révai testvérek – féle életpálya volt. Eperjes kiválasztásával az ekkor már Pesten működő cég örökébe kíván lépni. Azonnal könyvkiadói munkába is kezdett. Többek közt ő adta ki Sebesi Ernő *A csönd karjain* c. első verses kötetét. Sikereit azonban főleg tankönyveivel és majd 1920 után törvénytársaival aratta. Harminc esztendő, amikor a változások érik, de már maga után hagyhatta a világháború majd öt esztendejét. 1914-ben vonult be az első között és végigharcolta a háború csatáit Odesszától Tiranáig. 1919 májusában tért csak haza, újra kezdés és a mindent túlélés nagy akarásával.

35 Bratislava, Statny obl. Arch. Firm Fond.C.II.43.

És erre a nagy akarásra szüksége is van, különösen egy magyar könyvkereskedőnek. Hamarosan felismerte, hogy a legfontosabb teendő most nem új művek napvilágra segítése, hanem az olvasóközönség megtartása, az áru folyamatos biztosítása: a magyar közönség számára a magyar könyv kiszolgálása. Így kerül a Comenius bűvkörébe, majd a Szlovenszkói Magyar Könyvkereskedő Egyesület alapítói közé és a már sokat idézett *Knihkupec* c. szaklap szerkesztőjeként elsősorban neki köszönhetőek azok a híradások, szaccikkek, amelyek a szlovenszkói magyar könyvkereskedelem sanyarú sorsáról tudósítanak. Kiadói munkájával azonban nem hagyott fel. Legsikeresebb kiadványa a *Csehszlovák Törvények és Rendeletek Gyűjteménye* volt, amely évenként kb. 1000–1500 oldalas terjedelemben jelent meg, magyar nyelven, igen tekintélyes példányszámban. A kiadványnak több ezer előfizetője volt – és mint Molnár Jenő önéletrajzában megjegyzi, ennek oka elsősorban az volt, hogy a „szlovák ügyvédek és bírák sem tudtak jól szlovákul, illetve csehül és inkább a magyar szöveg után igazodtak. A *Törvények és rendeletek* csakis cseh nyelven jelentek meg. Csak később kb. 1925-ben lett szlovákul kiadva hivatalosan.” A törvények magyar nyelvű kiadását ezért is 1929-ben beszüntette.³⁶ Ezenkívül Molnár már nagyon korán – 1920-ban – megkísérelte a hídverést a szlovák olvasóközönség felé is: *Slovensky’ švet* címmel megalapította az első szlovák nyelvű mélynyomásos képes hetilapot. A lap azonban öt esztendei fennállása alatt – mint Molnár írja – „Nem nagy megértésre talált a közönség körében, bár nagyon jól volt szerkesztve és gazdagon illusztrálva, de abban az időben még korai volt egy önálló szlovák nyelvű lap kiadása.”³⁷ Többszöri átszervezés, a szerkesztőség Pozsonyba költöztetése után a lapot nagy veszteséggel, 1925-ben eladta. Lapszerkesztéssel, vagy lapalapítással később – tudomásunk szerint már nem is foglalkozott. Az egyetlen kivételt jelentő folyóirat alapítása nem szlovák, hanem magyar nyelvű: jó tíz esztendő múltán a kassai Tátra. A Komenský cég megalakulásakor Molnár eperjesi kiadványai jelentik a vállalat magját. Molnár a Comenius csőd árverésén felvásárolja a Comenius megmaradt készleteit, összes kiadványait, teljes könyvraktárát, zenemű készletét a berendezéssel együtt. A *Knihkupec* hirdetése szerint: „Így mindazon cikkek, melyekhez hónapokon keresztül nem lehetett jutni, most már onnan rendelhetőek.”³⁸

A szlovenszkói könyvkereskedők nagy összefogását azonban nem kísérte szerencse. Alig telik el két hónap és hasonló névvel – minden különösebb fennakadás nélkül – egy újabb vállalatot jegyeztek be. Nem lehet véletlen, hogy a Ceskoslovenska Banka bratislavai fiókjának támogatásával, alkalmazottjainak alapításában megszülető cég pontosan a

36 Molnár Jenő: *Egy könyvkiadó emlékirata* Bratislava, 1952. – Kiadatlan kézirat. Magántulajdon.

37 Uo.

38 *Knihkupec*, 1923. 14.sz.

Komenský' nevet választja. Az új Komenský' alaptőkéje ugyancsak 100.000 korona, székhelye a banké: Palackého u. 17. (Később: Sturovo u.1.)³⁹

A szlovenszkói Komenský' vállalkozást azonban a váratlan – és sanda – akadály sem tudja szétzilálni. Molnár a *Knihkupec* rendkívüli különkiadásában jelenti be, hogy: „A „Komenský” név alatt létesült Grössling utca 20. szám alatti vállalat, célszerűségi okokból az „Academia Szlovenszkói Könyvkiadó és Könyvbeszerző Vállalat korl. fel. társ. cégre változtatta a nevét. – Ugyanis különös módon Komenský' név alatt egy másik hasonló irányú vállalat is van létesülőben s így zavarokra adna a hasonló elnevezés okot. Ennélfogva szíveskedjenek kartársaink a Grössling utca 20. szám alatti címzésre leveleikben mindenkor figyelni!...”⁴⁰ A rendkívüli szám különben teljes egészében az *Academia* hirdetéseit, készletjegyzékét tartalmazza.

Ezúttal nem térhetünk ki az *Academia* történetének egészére és annak az öt esztendőnek a részletes tárgyalására sem, amelyet Molnár Jenő igazgatása jelent. Molnár tevékenységének csupán azokat a momentumait emeljük ki, amelyek majd meghatározóak lesznek a *Bibliotheka* működésére. Maga Molnár bár önéletírásában a cég megalakulásának zivataros körülményeire nem tér ki, az *Academia* szerepét és jelentőségét a következőkben látta: „Nehéz munkát vállaltam magamra, mert a kiadói terv kidolgozásánál szem előtt kellett tartani azt, hogy a szlovák kultúra felépítését Alfánál kell kezdeni. Azonkívül gondoskodni kellett az itt élő magyarság kulturális kielégítéséről is és pedig két fronton. 1. Pedagógiai ill. iskolai, 2. Irodalmi fronton. Az *Academián* kívül 1923-ban nem volt Szlovenszkón más komoly alapon működő kiadó (kivéve *Sl. Matica* – *Knihlaciarsky Účastinarsky Spolok, Turc. Sv. Martin*. Alapítási év: 1869. Tátrabanka érdekeltség. – *Tranoscius (vydavateľský a Knihkupecký, učast. spolok, Liptovsky' Svaty Mikuláš.*) Alapítási év: 1898. és a *St. Vojtech* Trnava, de ezek másirányú működést fejtettek ki.) és így reám hárult ennek az alapvető nagy feladatnak a megvalósítása.

Első teendőm volt, hogy a fordulat után megjelent és hevenyészve összeállított néhány fontos iskolai tankönyv helyett jó könyveket és demokratikus szellemű könyveket hozunk piacra. Ez volt egy ABC könyv és Olvasókönyvek. Ezzel paralell következtek a gyermekkönyvek kiadása és pedig egész kis gyermekeknek képes könyvek és nagyobb gyermekeknek mesekönyvek. A harmadik csoportba tartozott a szépirodalom.

A magyarok számára ezt a kiadást könnyebben oldottuk meg, mert módunkban volt Magyarországról behozni kész termékeket...”⁴¹

Molnár különösen három céggel épít ki jó kapcsolatokat: a Révai Testvérekkel,

39 Levéltári jelzete azonos az első Komenský cégével. Az anyagban első pillantásra alig lehetett különbséget tenni a két cég között. Ld. a 36.sz. jegyz.

40 *Knihkupec*, 1923. 15. sz.

41 Molnár Jenő im.

dr. Szántó Arnolddal, és így az Athenaeummal, és a Franklin Társulattal. Pontosabban a két utóbbi cég közös terjesztő vállalatával az AFRA-val és vezetőivel, Réti Bélával és Fejes Sándorral. Az AFRA által forgalmazott kiadványokat nagy tételekben vehette át, hiszen külön jegyzékeken hirdette.⁴²

Az AFRÁ-n keresztül a Franklin Társulattal is kiépített kapcsolatokat, azonban ezek már egészen mások, mint 1920-ban. Ugyanis 1921 után a Társulat vezetésében és üzlet- és könyvkereskedelmi politikájában döntő változások történtek. A Magyar Hitelbank kivonult a veszteséges cégből és az 1921-ben kinevezett új vezérigazgató, Péter Jenő fokozatosan szakít a régi elvekkel. A rugalmas és kölcsönös előnyökre jobban építő vállalatvezetést képviseli.

Az *Academia* kiadványai között első helyen a tankönyvek és az olvasókönyvek állottak. Bizonytalan azonban, hogy az általa kiadott művekre mennyiben szerzett önálló jogokat, hiszen ezek a kiadványok legnagyobb részt a már említett komáromi Spitzer nyomda impresszumát viselik magukon. Még a *Komensky*' cég első felhívása azt ígérte, hogy „A szlovenszkói kiadványokon kívül fenti cégünknel kiszolgáltatási raktár is lesz Szlovenszko és Podkarpatska-Rus részére mindazon csehországi és budapesti tankönyv kiadványaiból is, amelyek szlovenszkói és ruszinszkói iskolákban használatosak, beleértve a „Statne Nakladatelstvo” kiadványait is.”⁴³ Így az *Academia* a sokáig vajúdó tankönyv ellátás kérdését láthatólag egész Szlovákia területére kiterjesztve is – megoldotta. Ezenkívül megjelentetett olyan alap kiadványokat is, mint Orbán Gábor és Mendresszóra (1941-től Meč) Miklós *Az új szlovák helyesírás szabályai rövid nyelvtani áttekintéssel és szótárral* (1932.) c. műve. Egyik legjelentősebb vállalkozása azonban a *Klasszikus könyvek írónak vállalata* c. sorozat (*Spoločnosť priateľov klasických knih*) népszerű néven *SPKK* volt, amely a világirodalom remekeinek szlovák fordításait tartalmazta. A kiválasztást azonban még más szempontok is vezették: „A fiatalság közül – írta Molnár – csak nagyon kevesen tanultak külföldön, idegen nyelveket nem beszéltek (legfeljebb néhányan magyarul tudtak), így nem ismerték más népek irodalmát és a népek szokásait, amelyek egy nemzet fejlődése szempontjából igen nagy jelentőséggel bírnak. Hogy ezt a hiányt pótoljam és lehetőséget nyújtsak az ifúságnak arra, hogy megismerjék más nemzetek irodalmát saját anyanyelvükön, elhatároztam, egy oly kiadványsorozat megindítását, amelyben kizárólag világhírű íróknak olyan regényeit jelentettem meg, amelyek bizonyos nemzetek úgynevezett irányregényei és ezekből az illető nemzet szokásait, jellemét, társadalmi és szociális berendezéseit ismerhetni meg. Ennek a kiadványsorozatnak többféle célja volt. Amint fentebb már említettem, 1. új írógárda

42 Knihkupec, 1925, 3. sz. 20.p.

43 Uo. 1923. 8–9. sz. 1–2.p.

nevelése, 2. a közönségnek olcsó könyvet adni a kezébe, és 3. ezáltal kiszorítani vagy legalábbis csökkenteni a ponyvairodalom terjesztését.”⁴⁴

Az új írógárda nevelése Molnár életpályájának – és benne az *Academiánál* végzett munkájának – egyik sarkalatos programja. Az ŐPKK szerkesztésével a fiatal Emil Bohuslav Lukačot bízza meg, Majd megkísérli a kiadó köré gyűjteni az új fiatal írónemzedéket. Ennek a munkának első gyümölcse hamar beérik. Hrušovský Ján *Muz’ s protézeu* c. 1925-ben megjelentetett regénye 1926-ban elnyeri a Csehszlovák Köztársaság irodalmi államidiját.⁴⁵

Amikor 1928-ban kiválik az *Academiából* az itt megvalósított programtól két ponton lép tovább. Még nagyobb lendülettel foglalkozik a gyermek és ifjúsági könyvek kiadásával, és fáradhatatlanul bábáskodik a szlovák, majd később a szlovenszkói irodalom megszületésénél. A fordítások ügyét sem hanyagolja el, azonban a világirodalom helyére a harmincas évek közepén a közelmúlt irodalmának remekeit megismertető szlovák nyelvű fordítások lépnek. Ehhez a programhoz azonban önálló tőke ereje kevés: társakat keres. Ma már nem rekonstruálható, hogy Molnár az általa említett budapesti kiadók és vezetőik közül kikkel tárgyalt, vagy tárgyalt-e egyáltalán másokkal is az esetleges társulásról. Valószínűnek látszik, hogy Réti Béla közvetítésével jött létre a megállapodás Molnár és a Franklin társulat között. Ezek a tárgyalások azonban meglehetősen titokban folytak és egyelőre a Társulat minél kevesebb kockázatot kívánt vállalni. Nevét sem adta, csak hivatalnokai felhasználásával, az ő nevükön – és feltehetően Molnár nevén – vásárolt kisebb tételekben részvényeket.

A vállalkozás megindulásához azonban ez is elég volt. Így született meg 1928 végén a *Bibliotheca* könyvkiadó és könyvterjesztő vállalat.

A BIBLIOTHECA MŰKÖDÉSE

A *Bibliotheca* működésének előtörténete magával a név választással kezdődik.

A *Bibliotheca* iratai között⁴⁶ az első egy alapító tervezet, ún. „prospect”, amelynek keltezése még 1927. február 20.

Lényegében egy kimutatásról van szó, amely a vásárolt – vagy vásárlandó – részvények személyek szerinti elosztását, számát és a hozzájuk tartozó összegeket jelöli meg, és amelyeket a befizetők aláírásukkal is elismertek. Az aláírók foglalkozását ugyancsak feltünteti a jegyzék. 1500 részvény – 240.- Kč oszlik meg összesen 9 fő között, akik közül különösen számunkra két személy fontos: Molnár Jenő szerepel a legmagasabb részvény

44 Molnár Jenő im.

45 Knihkupec, 1926. 19–20.sz. 81.p.

46 Bratislava, Statny obl. Arch. Firm. Fond. B XXVIII-2273. Ld. a továbbiakban is.

arányal (400 db 96.000.- Kč. értékben). Hárman vesznek még részt 200–200 részvénnyel – és Dr. Aladár Stesser, foglalkozására nézve uradnik, azaz hivatalnok, 100 részvénnyel, 24.000.- Kč. értékben. A kimutatásban nem szerepel, de mi tudjuk – és a későbbi iratokból egyértelműen kiviláglik, hogy Stesser a Franklin Társulat hivatalnoka, akit ezektől az első próbálkozásoktól kezdve végig ott találjuk a cég vezetői között, mint a felügyelő bizottság állandó tagját.

A jegyzék nem csak korai dátuma miatt lehet különösen érdekes. Eszerint az első tárgyalások már igen korán elkezdődtek, még azelőtt, hogy Molnár otthagytta volna az *Academiát*, ill. mielőtt az AFRA felbomlott volna. A tényleges alapítás elhúzódtásának a hosszas engedélyezési procedura lehetett az oka. Igazolni kellett az alaptőke 30%-ának letételét a cseka Průmyslová banknál. Igazolni kellett, hogy az igazgatósági tagoknak több, mint fele csehszlovák állampolgár. Végül 1928. október 13.-ai kelettel kapják kézhez a Belügyminisztérium, a Ministerstvo Vnitra, valamint a Kereskedelmi és Pénzügyminisztérium, a Ministerstvo Obhodu a financiai, Praha engedélyét a cég bejegyezhetőségére, az 1920. júl. 27-én kiadott 465 c. rendelet 3. §. értelmében. Ugyanezen törvény 4. §-ának megfelelően viszont megkövetelik, hogy az előbbi letéteken túl az alaptőke 10 %-át a prágai Zemská Banka-nál fizessék le. Így kerül sor 1928. december 27-én a bejegyzési kérelem benyújtására; magára a bejegyzésre csak 1929 januárjában. A bejegyzési kérelem aláírója azonban nem Molnár Jenő, hanem Balog Zoltán. Cégjegyzői jogosultságának bejegyzésekor lakcímként a következő szerepel:” Bp. IV. Egyetem u. 4.” – Ez a Franklin Társulat székháza. Az új igazgatósági tagok között Vojtech Huszár ugyancsak az előbbi lakcímet tünteti fel. Mindketten a Franklin Társulat cégvezetői. Balog Zoltán a részletüzlet osztály vezetője, 1921-ben kapott cégvezetői kinevezést.⁴⁷

Igazgatói címet 1930 szeptemberében szerez.⁴⁸

Huszár Béla 1915 szeptemberében lépett elő társulati tisztviselőből cégvezetővé.⁴⁹ Igazgatói címmel 1928 márciusában ruházták fel.⁵⁰ Mindkét igazgatói kinevezés nyilván szorosan összefügg azzal az igazgatói címmel, amelyet mindketten a *Bibliothecánál* is élveztek. Réti Béla már nincs a közreműködők között, miután 1929 novemberében megvált a Társulattól.⁵¹

A társulati tisztviselők közül meg kell még említenünk Motsidlovsky Eleket, aki 1923-tól cégvezető, és akinek még kisebb szerepe van a *Bibliotheca* történetében.⁵²

47 Fővárosi Bírósági, Cégbírósági irattár, Cg. 34.35. Mutatókönyv 67/35.

48 Uo.67/55.

49 Uo. 67/34.

50 Uo. 67/49.

51 Uo. 67/54.

52 Uo. 67/41. – Az ő nevében is vásároltak fel később részvényeket.

Az 1927-es tervezet a cég neveként azonban még nem a *Bibliothecát* jelöli meg, hanem a *Minerva* elnevezést használja. Ez a névválasztás azért is különös, mert már működik ekkor Szlovákiában két cég is, amelyik ezen a néven ismert. (Most nem beszélünk az ugyanezen néven Erdélyben működő hasonló nevű részvénytársaságról.)

Az elsőről nem bizonyos, hogy 1927-ben még él. A *Knihkupec* könyvészeti adatai szerint 1922-ben Eperjesen jelentettek meg ilyen jelzéssel könyveket. Ugyanekkor Molnár saját nevével jelezte kiadványait. Vagy talán némelyeket mégsem? A kiadó működéséről eddig igen keveset tudunk, mint Molnár tényleges eperjesi működéséről is. Talán Molnár ezt a kiadót akarta volna tovább vinni, vagy feléleszteni? Ennek részben ellentmond az a tény, hogy ugyanekkor működik Pozsonyban is egy *Minerva* nevű vállalkozás, amelynek alapítási éve 1924.⁵³

(Spitalska ul. 43.) Vezetői: Dr. Ludevít Medvecký (Bratislava), Dr. Arnost Kasztor (Praha), Dr. Aladár Hornyánszky, (Bratislava!). Ez a *Reggel* c. politikai napilap kiadó-cége, amelynek szerkesztősége különben Prágában van. (III. Všehrdova 3.). 1928-ban azonban Hornyánszky kiválik a cégből, helyébe Jan Pocisk, a korábban önállóan működő nyomdász és kereskedő lép.

Csak röviden jelezzük, hogy Hornyánszky Aladárnak, bár pozsonyi lakosként szerepel, a budapesti Hornyánszky nyomdász családdal való kapcsolata aligha lehet kétséges. Ez azt a kérdést is felveti, mennyiben tartozott a Hornyánszky cég is azok közé a vállalkozások közé, amelyek betársulva egy-egy szlovenszkói cégbe – könyvkereskedésbe, nyomdába – próbálta „átmenteni” érdekeltségeit Szlovenszkóba. A Franklin Társulat egészen bizonyosan nem az egyetlen volt, amelyik ilyen módon próbálta megvetni a lábát az egykori elveszített piacain.

Nem tudni, hogy Hornyánszky tervezett kiválása mennyiben függött össze az új alakulandó céggel és az azonos név használat egy megvalósulatlan fúzió ígéretét hordozta-e magában. Mindenesetre valószínűtlen, hogy Molnár és társai ne tudtak volna az azonos városban működő konkurens vállalat létéről. Sajnos Molnár önéletírása az *SPKK* sorsának ismertetése után megszakad, mint mondtuk a *Knihkupec* példányairól 1928 után nem tudunk, – és így egyikőjüktől sem várhatunk felvilágosítást, vagy segítséget kérdéseinkre.

A *Minerva* név használata azonban meglehetősen tartós és Molnárék csak az 1928. december 27-én tartott első rendkívüli – és még nem nyilvános – közgyűlésükön, valamint a bejegyzéskérelmen döntenek el az új név, a *Bibliotheca* felvételét. E jó másfél esztendő tehát nem csak a kényszerű hivatalos huzavonákban telik, hanem olyan tár-

53 Bratislava, Statny obl. Arch. Firm. Fond. C. II. 58.

gyalásokkal is, amelyeknek háttérét ma még nem látjuk és amelyek történetével még adósok vagyunk.

A Franklin Társulat intenzívebb bekapcsolódása 1929 nyarán figyelhető meg. Huszár és Balog nevén nagy tételekben vásárolnak fel részvényeket. (Molnár 300 db; Huszár 440; és Balog 500.) Így mindössze 260 darab részvény jut a bratislavai illetőségű részvényeseknek.

1933-ra az üzletmenet biztonsága olyan mértékű, hogy a Franklin Társulat nyíltan színre lép. Átv teszi Molnártól – és részben Balogtól és Huszártól – a nevükön szereplő részvényeket, ami ekkor 500 darab. Molnár csak a cégvezetést, ill. a részvételre jogosító minimális 10 darabot tartja meg. Ugyanezen év végén a bratislavai Kereskedelmi és Hitelbank – képviselője, Julius Bedő dr. – vásárol nagyobb tételekben részvényeket és a Franklin Társulat után vezető részvényes lesz. Ez a belépés a Társulat érdekeit aligha zavarhatta. Az ugyanekkor elfogadott alapszabály módosítás során az igazgatósági tagok közül egy ún. kéttagú végrehajtó bizottságot választanak, Balog és Huszár személyében. Mindez azt is jelenti, hogy a tényleges vezetés – részben Molnár kezéből is – a Társulat megbízottjaihoz került. Ezen a közgyűlésen a Társulatot maga Péter András képviselte, a Társulat vezérigazgatójának, Péter Jenőnek a fia, maga is cégvezető.

Ennek a befolyásnak azonban ára volt. Az első nagyobb hitelt 1931-ben nyújtotta a Társulat fiók vállalatának: 1 millió 967 ezer koronát. 1932-ben újabb 83 ezret. Az ugyanekkor kibocsátott 780 új részvényből 715-öt vásárolnak fel, mintegy 171.600.- Kč. értékben. A legnagyobb hitelnyújtásra azonban 1937-ben kerül sor, összesen mintegy 3,5 millió koronás összeggel. Csak tájékoztatásul jegyezzük meg, hogy ezzel szemben a bratislavai Kereskedelmi és Hitelbank csupán néhány százkoronás hitelt nyújt alkalmanként.

Az első öt esztendőben a vállalkozás üzleti szempontból is meghálálja a befektetést. Az általános gazdasági válság mintha itt nem éreztetné hatását. A *Bibliotheca* tiszta üzleti haszna egyre emelkedő görbét rajzol.

1933 végén elhatározzák egy új kiegészítő üzemág megnyitását: az alapszabály módosítás lehetővé teszi a karton- és papírgyártást és értékesítést. Ez a vállalkozás lényegében egy kisebb dobozárú gyárat – „Sribifix” márka jelzéssel jelent. Valószínű, hogy a korábban, főleg az első világháború esztendeiben oly jól bevált és olyan jól fizető *Dávid Ferenc és fia* dobozárú gyár mintájára alapították.

Az 1933-as esztendő az első jelentős sorozat a *Z'atva* – Aratás – kiadásának az éve.

Talán az erőfeszítések nagysága is magyarázza, hogy az 1933/1934-es üzleti évet hirtelen nagy veszteségekkel zárják, amelyekből – némi nyereség emelkedéssel – éveken át képtelenek magukhoz térni. Ekkor, 1936/37-ben kapja a vállalat az utolsó nagy 3 és félmillió hitelt a Franklin Társulattól.

1938-ban azonban döntő változások történnek a szlovák üzleti életben – a müncheni egyezmény döntéseinek megfelelően.

Az önálló szlovák állam az idegen vállalatokat megszüntette, likvidálta, ill. a külföldi állampolgároktól a vezetés jogát megvonta.

1940-ben került sor Balog és Huszár lemondására. Strasser Aladár ugyanebben az évben meghal, így az ő kiléptetésére már nem volt szükség.

A Társulat Molnár Jenőt bízza meg részvényeinek és érdekeinek további képviselésével. Ez a megbízás, ill. a Franklin Társulat még meglévő tőkeereje olyan jelentős lehetett, hogy bizonyos értelemben biztonságot nyújtott Molnár számára is. Feleségének közlése szerint az első deportálások alkalmával, bár mindkettőjüket internálták, mivel Molnár a cég további működésében nélkülözhetetlen volt, kiszabadultak. Molnár igazgatói címe, részesedése, stb. megszűnt ugyan, de az új igazgatóság vele végeztette a tényleges vezetés minden munkáját. Ezért is találjuk ott aláírásait, szignóit az iratokon egészen 1944 tavaszáig. Ekkor már semmi sem védte, de a serédi tábor, ahová elhurcolják, a szlovák nemzeti felkelés során felszabadították és szerencsés bujkálások és véletlenek sorozatán át Molnár Jenő feleségével együtt az újabb világégből is sértetlenül került ki. Az újrakezdés bizakodásával megpróbálta folytatni ott, ahol egykor abbahagyta. Munkájának gyümölcse – a *Bibliotheca* – azonban inkább csak nevében élt már. Raktárait kifosztotta, tőkéjét elsikkasztotta a fasiszta igazgatóság. A mérlegeket nem csak meghamisították, de az utolsó két év üzleti könyveit egy műbetörés során eltüntették. Molnár Jenőt kevéssé vigasztalhatta, hogy az igazságszolgáltatás elől nem tudtak elmenekülni. Őt az újrakezdés lehetősége foglalkoztatta csak.

A Franklin Társulat háborús veszteségei – székházát lebombázták, nyomdája tönkrement – olyan nagyok voltak, hogy sem a hitelezők, sem az árukészletek fedezésére nem volt módja. Megváltoztak a nemzetközi üzleti élet feltételei, különösen a két ország között. Így valószínű, hogy a pozsonyi vállalkozás helyzete egyáltalán nem tartozott a Franklin Társulat sarkalatos gondjai közé.

Molnár maga lát munkához és Peter Pridaval-lal együtt megveszi a *Bibliotheca* „maradványait”, berendezéseit, készleteit. Ferdinand Skala, a *Wagner nyomda* egykori igazgatója segítségével és vezetésével újra indítja a Kartonázs-üzemet. Igaz, meglehetősen kisüzemi méretekben – mindössze 10 dolgozóval. (Itt jegyezzük meg, hogy Skala a Franklin nyomda gépmestereként kezdte a szakmát 1910 és 1917 között. Mint oly sokan mások is, 1918 után tért vissza szülőföldjére.)

Molnár kiadói tevékenysége az első időkben nem mondható túl jelentősnek. Lektűr kiadványokkal próbált némi tőkét szerezni a várhatóan jelentősebb vállalkozásokhoz. 1946 márciusában egy új részvénytársaság alapítását kérte bejegyeztetni. Társai Kratochvíl Rudolf, Pikal Frantisek; természetesen valamennyien bratislavai lakosok. Új székhelye a Fochova (korábban Moyzesova, ill. Titova) u. 5. földszint 4.

Államosításkor a cég összes vagyona:

a.) 57,572 db (könyv) 1.086.214,60 Kč. értékben

b.) jegyzékben 9.280 Kč. értékben

Ez a vagyon mindenestől a *Pravda* Kiadóra szállt. Készletei feltehetősen így éltek tovább és épültek be az új szlovák kultúra vérkeringésébe.

Molnár élet pályájának utolsó esztendeit azonban továbbra is a munka jellemezte. Átvette a régi, nagy hagyományú Stempfel könyvkereskedést és antikváriumot, ennek a szolgálatába lépett. Nyugdíjazása után kezdte el írni Önéletrajzát, amelyben nem annyira az események részletezésére törekedett, inkább azokat az elveket fogalmazta meg, amelyek tevékenységét meghatározták.

A *Bibliotheca* történetéről, a Franklin Társulattal való együttműködéséről, vagy akár a *Tátra* megjelentetésének körülményeiről már nem tudott szót ejteni: 1952 szeptemberében, 70 éves korában meghalt.

Molnár Jenő annak a szabad szellemű liberális értelmiségnek, ill. üzletember típusnak egyik igen szerencsés képviselője volt, aki az üzleti haszon és az üzleti érdek fölé tudta helyezni azokat a kulturális és társadalmi feladatokat, amelyeket kora, a társadalmi és politikai változások megköveteltek. Humanista volt, nem csak mint nagy bibliophil, de gyűlölködés helyett a nemzetek közötti együttélést, megbékélést nem csak szavakkal, hanem tettekkel hirdette. A nagy hídverők közé tartozott, akinek munkásságát szlovákok és magyarok egyaránt elfeledték. Egy könyvkiadó működése igaz ritkán látványos – a könyvek élnek, de a megszületésük körül szorgoskodók legtöbbször névtelenek maradnak. Molnár úgy látta: „Az az út, amelyet a könyvkiadó jár, göröngyös és sok önfeláldozást és idealizmust kíván. (...) Ahhoz, hogy a kor szellemének, a kultúra fejlődésének és a nemzet igényeinek – irodalmi, művészeti és technikai szempontból megfelelően, - különös érzékre és nagy körültekintésre van szüksége.” Vallotta: „Én hivatásomat mindvégig úgy tekintettem, mikor eljegyeztem magamat a könyvkiadással, hogy kötelességem (...) a nemzet kulturáját szolgálni és ezt úgy valósítottam meg, hogy az egyik könyv jövedelmét visszaadtam a nemzetnek egy új könyv formájában.”⁵⁴

Különösnek tetszik talán, ha azt állítjuk, hogy Molnár Jenő a *Bibliotheca* éln, a szlovák élő irodalom talán legnagyobb pozsonyi mecénásaként a Franklin Társulattal együtt ezt a programot valósította meg.

Ez a mecénási szerepkör kettős volt: egyrészt a *Bibliotheca* könyvkiadási tevékenységébe az élő szlovák írók műveinek kiadása volt túlsúlyban, másoldalról ehhez még az is hozzájárult, hogy ezeket az írókat a cég igazgatóságába is bevonták. Az igazgatósági, ellenőrző bizottsági tagság nem annyira a vállalat vezetésében való tényleges részvételt

54 Molnár Jenő im.

jelentette, hiszen azt Molnár és a Franklin Társulat megbízottai végezték. Inkább egy burkolt állandó juttatást – jövedelmet. Erre utal, hogy a megkérdezettek közül (E.B. Lukač, Krmessky'), egyikőjük sem emlékezett arra sem, hogy az ülésekre meghívták volna őket, holott a jegyzőkönyvek ezt egyértelműen tanúsítják. Az igazgatóság másik részét alkotó – és jóval aktívabb – tagjai a szlovák értelmiség, ügyvédek, üzletemberek soraiból kerültek ki. Az írók közül Tido Gaspar (1932–1938); Jan Jesensky (1933–1936), Emil Bohuslav Lukač (1933–1940), utóbbi emellett megtartotta az *šPKK* sorozat szerkesztését is; Jan Hrusovsky' (1933–1940) és a nyelvész Orbán Gábor (1938–1940) voltak az igazgatóság, ill. az ellenőrző bizottság tagjai. A fenti névsorból is kitűnik, hogy többjüket Molnár már az *Academiánál* is foglalkoztatta, ill. műveiket kiadta. A korszak két igen jelentős íróját, Jan Jesensky't és Tido Gaspárt megkülönböztetett figyelemmel vették körül. Tido Gáspárra bízta a *Z'atva* c. legsikeresebb kiadvány sorozatuk szerkesztését. Ennek is köszönhető, hogy a szlovák irodalmi életet jellemző erőviszonyokat, ill. részben Tido Gaspar személyes elfogultságait is tükrözi a sorozat összeállítása. Például Emil Bohuslav Lukač egyetlen művel sem szerepel. Feltűnő viszont, hogy a sorozat szerzői között ott találjuk a kommunista Jan Poničant is, akinek különben itt megjelent *Stroje sa pohly* c. regénye (1935. No. 21. Serie 2.) volt első jelentős könyvsikere.

Hrusovsky' Jan *Drama na ostrove. Pavest o stratenem ráji* c. művével szerepel a sorozatban. Tido Gaspar pedig összesen két művel is; a *Namornici. Pribehy z mova* és egy mesegyűjteménnyel, a *V cudzine a iné rozprávky* c. kötettel.

A *Z'atva* összeállításánál úgy látszik nem volt fontos, hogy új, még kiadatlan művek kerüljenek ki a sajtó alól. Erre utal Tido Gasparnak egy a *Matica 'Slovenska* titkárához, Andrej Mrázhoz címzett, 1932. XII. 5-i keltezésű levele, amelyben a *Matica* által már korábban kiadott két mese jogát kéri. Ezeket a fenti *Namornici* c. kötetben kívánja – átdolgozva – újra kiadatni. (A *Matica S'lovenska* által kiadott korábbi kötet a *Cervený Koráb* volt.)⁵⁵

Jesensky' ugyancsak egy novella-gyűjteménnyel szerepel a sorozatban. A *Zo starych casov* a 2. széria 22. sorszámát viseli, ez a sorozat utolsó kötete.

Az élő szlovák írók művei közül ugyanitt jelent meg: Rybarik, Andrej: *Novým prudom*, Alaxy, Janko: *Hurrá!* (2.köt.); Jansak Stefan: *Zivot Stefana Fajnova. Kulturne historicky obraz*, Gregorova Hana: *Vlny duse*; Kavec, Matus: *Nezamenstnany*; Pochody ,Alexander: *Zmr'tvychstanie Jana Kasulu*.

A *Z'atva* másik 11 kötetét fordítások jelentették. Ez a világirodalmi névsor meglehetősen esetlegesnek tűnik. Jellemző hogy a No.1. sorszámot Wells, H.G.:

55 .Martin, Literarny Archiv Matica Slovenskej, 52 CH 10.

The War of the Worlds – Vogina svetov. Ford. Vladimir Roy. c. regénye kapta. Vladimir Roy fordította Hauptmann *Atlantisát* is. Csehov 6. számú kórterem – *Pavilon c. 6.*, fordította Jozo Pridavok; Mauriac, Francois *Le Desert de l'Amour – Pust' lásky.* Ford. Ján Zaic, Vigand Julien, Loti Pierre *Islandsky rybar.* Ford. Jan Belnay. Gottfried Keller munkája *Romeo a Julia na dedine* címen Peter Strbsky fordításában jelent meg. Selma Lagerlöf írásai *Liljecronov domov*, – fordította Karel V. Rypáček – címmel láttak napvilágot. A magyar irodalmat egy Mikszáth kötet *Prakovszky a siket kovács, Gavallérok; Hluctsy kovač prakovskya galleri* Belo Klein-Tesnoskalsky a fordító; a másik mű Kosztolányi *A véres költő, Kravy basnik Nero* Alzbeta Göllnerová átültetésében és végül Móricz Sáraranya *Zatratené zlato* ugyancsak Göllnerova fordításában. Hozzá kell tennünk, hogy ezekkel a fordításokkal az akkori közvélemény nem mindig volt elégedett.

Göllnerová, a fordító különben a 40-es években mind nagyobb szerepet kapott a cég életében, ellenőrző bizottsági tag volt. Később részt vett a Szlovák nemzeti felkelésben és agyonlőtték.

A *Z'atván* kívül volt még korábbi, 1933-ban indult sorozata a *Bibliothecának* a *Híres regények, Chyrne romány*, amelynek a teljes anyagát nem sikerült rekonstruálnunk. Mindenesetre néhány mű innen került át a *Zatvába*, mint például a Selma Lagerlöf kötet.

A *Z'atva* köteteit nem Pozsonyban nyomtatták, hanem a korszak egyik legnépszerűbb középeurópai nyomdájában, a Cesky-Tesin-i Prochaska cégnél.

Erről a nyomdavállalatról ezúttal csak annyit jegyeznénk meg, hogy igen széles megrendelő körrel rendelkezett, Amsterdamtól Zürichig és Bécsig. Itt dolgoztatott például a Farnklin Társulat későbbi bécsi fiáléjának legnagyobb konkurense, az ekkor már Berlin-Wien-Hamburg helynévvel szereplő *Paul Zsolnay Verlag* is. De a Prochaska nyomda ismerősnek tűnhet a régebbi korokból is: Ráth Mór például Arany kiadása is ezekkel a betűkkel készült, majd ugyanezeket dobták újra és újra piacra már Franklin cégjegyzéssel.⁵⁶

A Prochaska nyomda jó híre meglátszik a *Z'atva* egyszerű, nemes külsejű, puritán kötetein, amelyeknek azonban kapható volt mind a kötött, mind a fűzött változata.

A *Bibliotheca* könyvkiadói tevékenységében talán ez a sorozat a legkiugróbb, de úgy is mondhatjuk, hogy néhány kiadvány mellett, ez a sorozat volt az, amely legtisztábban mutatja a kiadó programját. Felépítésére, íróira, különösen a fordításokra ezért is tértünk ki ilyen részletesen, mert ugyanezekkel a kiadáspolitikai arányokkal az élő irodalom, a legfrissebb világirodalom felkarolásával, sőt ugyanezekkel a szerzőkkel is fogunk találkozni a Franklin Társulat magyarországi, ill. a már említett bécsi működésénél. A megszerzett jogokat eszerint használták „ahol csak lehetett”. Ez is hozzájárult, hogy a

56 . Köhalmi Béla: *Arany jubileum Arany János könyvei nélkül?* = Világ, 1917. jan. 18.

látszólag önálló cégeknél tipikus jegyekről beszélhetünk. Ez azt is jelenti, hogy a Franklin Társulat nem csak az üzletmenetbe szólt bele, de a szorosan vett kiadás politikát is – Molnár helyi ismereteinek felhasználásával – maga irányította.

Molnár önálló területe talán csak a gyermekkönyv-kiadás lehetett, amelyet már az *Academianál* is nagy kedvvel végzett,⁵⁷ és amely különben a *Bibliotheca* jó hírét és sikereit ugyancsak öregbítette.

Szólnunk kell még egy igen sikeres kiadványról, egy latin-magyar Missaléről, amelynek példányszámáról vagy újra nyomásának számáról nincsenek adataink. Minden esetre ez volt az a munka, ami alapján Féja a *Tátrára* emlékezvén, Molnárt, mint misekönyvek kiadóját jellemezte.⁵⁸

A *Bibliothecától* látszólag függetlenül működő eperjesi *V'ydale Nakladatelstvoš Slovenskych Professorov* nevű kiadót Jan Kremessky' személye kapcsolta az anyavállalathoz. Így került Kremessky' a *Bibliotheca* igazgatóságába, anélkül, hogy a *Bibliotheca* vezetésében részt vett volna. Az ő feladata az eperjesi vállalkozás vezetése volt. Felügyeletileg közvetlenül Molnárhoz tartozott, aki a kiadványok pénzügyi feltételeit intézte. Sajnos az eperjesi kiadó működését nem sikerült mélyebben feltárni. Inkább csak meglétéről tudunk. A kiadó alapítását az eperjesi gimnázium három tanára – köztük Kremessky' – kezdeményezte. Céljuk megfelelő tankönyvek írása, segédkönyvek és ifjúsági iratok közreadása volt. A szlovák írókhoz intézett felhívásukkal a kiadatlan művek felől kívántak tájékozódni. Lényegében nem szépirodalmi művekről lett volna szó – bár többek között megjelentették Cčajak egy regényét is, inkább azokat az alapvető tudományos kézikönyveket kívánták megteremteni, amelyek iránt oly sürgető igények jelentkeztek. Így Kremessky' matematikus létére helyesírási szótárt, szlovák olvasókönyvet szerkesztett. Kiadták Bujnák: *Két fejezet az irodalmi esztétikából* c. munkáját. Természetesen valamennyi kiadványuk szlovákul jelent meg, hiszen legfőbb feladatuknak éppen a szlovák tudományos irodalom művelését tartották.

Az eperjesi vállalkozás – úgy hisszük – nem volt túlságosan nagy hatósugarú és mennyiségében jelentős kiadó. Sajnos azonban a fentiekén kívül – amelyek Jan Kremessky szíves szóbeli közlései, – nem állt módunkban a vállalkozás és a kiadványok mélyebb feltárása. Így valódi erejét a szlovák tankönyv- és tudományos irodalomban ezúttal még nem tudjuk pontosan kijelölni.

A *Bibliotheca* azonban nem csak könyvkiadó volt – mint már jeleztük – hanem könyv nagykereskedelmi vállalat is. Ez irányú működéséről már jóval kevesebbet tudunk.

A cégiratokból egyértelműen kiviláglik, hogy a Franklin Társulat nagy tételekben

57-58 Féja Géza: *Szabadcsapat* Bp. Szépirodalmi K., 1965. 229., és 250. p. – Molnárról különben mindössze csak ez a néhány sor jelent meg Magyarországon eddig nyomtatásban.

szállított árut. Nyilván elsősorban saját kiadványait. Azonban egy 1939-ben a Krajsky sudhoz benyújtott folyamodvány⁵⁹ arról tanúskodik, hogy a *Bibliotheca* kereskedelmi kapcsolatai ennél jóval szélesebbek voltak. A kérvény az esedékes üzlet évi benyújtására kér haladékot, amelynek elkészítésére az országhatárok módosítása miatt nincs lehetőségük. Kintlévőségeik ugyanis a „Protektorátus /Csehország/, Németország, Magyarország és Lengyelország területén vannak. Adósaik valamennyien magánszemélyek, akik közül néhány százat nem találnak meg. Magyarországi adósaik pedig 1–7 arányban akarnak fizetni, ami komoly veszteségeket jelentene és a szlovák deviza kurzusnak nem felel meg.”

A fenti folyamodvány nem csak az 1938-at követő bizonytalan politikai, társadalmi – és üzleti – helyzetre vet fényt, hanem bepillantást enged a *Bibliotheca* külföldi cégekkel való kapcsolataiba is. Molnár – előző vállalkozásaiból tudjuk, – számos lipcsei és bécsi céggel volt üzleti viszonyban.

Aligha hihető, hogy a *Bibliotheca* 1938-as külföldi kintlévőségei kizárólag az általa kiadott szlovák könyvanyagból származtak. Feltételeznünk kell, hogy a *Bibliotheca*, mint könyvnagykereskedelmi vállalkozás igen jelentős szerepet játszott a magyar könyv különböző európai országokba való juttatásában, elsősorban Lipcsén keresztül, és viszont a lipcsei könyvkereskedelmen keresztül az idegen könyvanyag beáramlásában Pozsonyon át Budapestre.

A két világháború közötti magyar könyv nagykereskedelem egésze elmondhatjuk, feltáratlan. Így mind a magyar könyv kivitelnek, mind a külföldön megjelent művek behozatalának útjai alig felvázolhatók. A pozsonyi *Bibliotheca* kereskedelmi tevékenységében egy ilyen centrális „nemzetközi” könyvkereskedelmi központ meglétét sejtjük. És ez lett volna az a tevékenység, amely megtérítette a Franklin Társulat erőfeszítéseit és az üzleti vállalkozás hasznát. Jelentőségét is nagyban ez növelte meg. De feltáratlan és ismeretlen még a behozott áru hazai elhelyezésének módja, a Franklin Társulat és a Földes Ede-féle bizományi könyvkereskedelmi vállalkozás kapcsolata. Mindenesetre annyi bizonyos, hogy a *Bibliotheca* történetében az első évek üzleti sikereit elsősorban a kereskedelmi tevékenység biztosította. A könyvkiadás ennél jóval kevésbé lehetett nyereséges vállalkozás. A sokat emlegetett *Zatva* sorozat sem, hiszen éppen megszületésének ideje jelenti az első nagy veszteséges üzleti évek kezdetét. Nem hihetjük tehát, hogy a Franklin Társulat számára a szlovák irodalom kiadása busás haszonnal járt. Inkább olyan misszió vállalásáról beszélhetünk, amelynek célját az 1938-as közgyűlési beszámoló a következőkben jelölte meg: „... a magunk megismerésének legcélravezetőbb

59 Bratislava, Statny obl. Arch. Firm fond. – Firm. 5337–29/ B XXVIII. 2273/39.

módja, ha szomszédainkat minél alaposabban megismerjük.”⁶⁰ Ez a program feltételezte „az utódállamok legkiválóbb szépírónak megismertetését” – mindkét oldalról. A magyar közönség számára egyaránt hozzáférhetővé kívánták tenni a szlovák irodalom és a szlovenszkói magyar irodalom legjobbjainak alkotásait. És hozzátehetjük – mint a *žatva*-ban megjelent kötetek bizonyítják – a magyar irodalom eljuttatását a szlovák olvasókhoz.

A pozsonyi *Magyar Minerva* 1935-ben közli a hírt,⁶¹ hogy a pesti Franklin Társulat vállalkozott a szlovenszkói magyar írók műveinek sorozatos kiadására. 1936 tavaszán már megjelentek az első kötetek is. (Szenes Erzs: *Szerelmet és halált éneklek*, Darkó István: *Égő csipkebokor*, Reményi József: *Szerelmesek voltak*, Sáfár Katalin: *Mégsem történt semmi*, Tamás Mihály: *Két part között fut a víz*.) A hirdetésekkel – és részben a későbbi szakirodalmi feldolgozásokkal szemben, meg kell említenünk, hogy a kötetek nem alkottak valódi sorozatot, hiszen sem összefoglaló névvel, sem sorszámossal nem látták el őket. Impresszumukból az évszám is hiányzik. Így a szlovenszkói magyar írók műveinek egy folyamatos – évekre nyúló – de olykor periodicitást is sugalló válogatás jellemzi. Legtöbb művét Szenes Piroskának adták ki, akivel 3 éves opciót is kötöttek. Az egyik legismertebb kötet a *Szlovenszkói magyar elbeszélők* 1937-ben jelent meg, Szvatkó Pál bevezetésével.

A Franklin Társulat ezirányú működése azonban nem volt egyértelműen sikeres. Sem a szlovenszkói írók, sem a hazai közönség körében. A szlovenszkói írók a megjelent kötetek kiválasztásával, a hazai kritika színvonalukkal volt elégedetlen. Mezei Gábornak a *Magyar Minervában* megjelent írására hivatkoznánk, amely a *Szlovenszkó magyar elbeszélők* c. kötetet, ill. Szvatkó Pál bevezetését bírálja.⁶² A bírálat jól tükrözi azokat az ellentéteket, amelyek a szlovenszkói magyar irodalmi életet áthatják. A szerző kifogásolja, hogy Szvatkó Pál Prágában él, tehát nem igazi szlovenszkói már, hogy túl nagy jelentőséget tulajdonít a sarlósoknak, az *Új Munkának* és körének. Jellemző, hogy magáról az elbeszélés gyűjtemény értékeiről, vagy a korábban megjelent kötetek elemzéséről eleve lemond, csupán az összeállítást tartja esetlegesnek. Nagyon érdekes – és meglehetősen sajtóságos – a *Magyar Minerva* és a szerkesztő Walla János könyvkereskedő viszonya a Franklin-féle kiadványokhoz. Az egyes köteteket nem hirdették önállóan, csupán más magyar könyvekkel együtt, a kiadó megnevezése nélkül. Nem recenzálták, még a magyar szakkritikával szemben sem, amely a műveket diletánsnak minősítette. Az áttörés nem sikerült. A Franklin Társulat minden erőfeszítése ellenére sem tudta áthidalni a

60 1938-as közgyűlési beszámoló. Fővárosi Bíróság, Cégbírószági Irattár, C.g. 3435. Megjelent külön nyomtatásban is.

61 Magyar Minerva, Bratislava. 1935. 6–7. sz. 205–207.p. ; 10.sz. 310–311.p.

62 Mezei Gábor: *Szlovenszkói írók Budapesten* = Magyar Minerva, 1936. 164–167.p.

szlovenszkói magyar irodalmi élet egészségtelen belterjességét, és nem tudta képviselni azt a gazdag irodalmat sem, amelyet ugyanekkor Erdély földje felkínált. Az igazán nagy és jelentős műveket a Franklin Társulat által nyújtott lehetőség sem teremtette meg.

A szlovenszkói magyar írók műveinek megjelenésével egy időben láttak napvilágot Budapesten a szlovák írók magyar fordítás kötetei is.

A Franklin Társulat a szlovák írók közül elsősorban Jan Jesenky' megnyerésére törekedett. *Egyenlőség* címmel 1937-ben a *Külföldi regényírók* c. sorozatban jelentették meg főművét, a *Demokraták* c. írását. (Ford. Gogolák János.) A fordítás jogát meglehetősen nehezen szerezték meg. Először még 1935 nyarán fordultak Jesenky'hez, aki kérést ekkor még elutasította. Mint Andrej Mráznek írta: ...Ez a satíra nagyon disszonánsan hangozna magyarul a magyaroktól...⁶³

Ugyancsak a *Külföldi Regényírók*-ban és 1937-ben jelent meg a *Szlovák elbeszélők* c. novellás kötet, amely Molnár Jenő közvetítésével és szerkesztésében jelent meg. Alexy Cčajak, Tido Gaspar, Hrusšovský, Jesenky', Kukčín, és mások írásait tartalmazta.⁶⁴

A Franklin Társulat a sikertelenségek ellenére a szlovenszkói magyar irodalom ügyét nem adta fel. De ekkor már nem saját névjegyével kívánta ellátni a születendő köteteket, hanem otthoni környezetben, kizárólag szlovenszkói írók, szerkesztők bevonásával. Így született meg a *Tátra* c. folyóirat és a *Tátra könyvek* c. sorozat. Ezúttal nem kívánunk foglalkozni sem a folyóirat, sem a megjelent kötetek elemzésével, hiszen azt Turczel Lajos kitűnő monográfiájában a *Két kor mezsgyéjén*-ben⁶⁵ már elvégezte. Csupán azokra a jelenségekre és adatokra hívnánk fel a figyelmet, amelyek a Franklin Társulat szerepét világítják meg közelebbről.

A folyóirat létrejöttében a Franklin Társulat volt a kezdeményező, mint arról Tamás Mihály a pozsonyi *Irodalmi Szemlé*ben néhány esztendővel ezelőtt beszámolt.⁶⁶ A színhely kiválasztása sem lehetett véletlen: Kassa magyar irodalmi hagyományai és magyar olvasóközönsége sokkal jelentősebb és erősebb, mint Pozsonyé. A lebonyolítás és a szervezés megint Molnár Jenőre hárult, aki saját maga neve alatt végezte ezt a munkát. Ő utazgatott Pozsony és Kassa között és folyósította a kifizetéseket. A látszat szerint – és maga Molnár is igyekezett eszerint cselekedni – a vállalkozás Molnár egyedüli tulajdona volt. Ennek ellenére Gömör János – Tamás Mihály mellett a másik szerkesztő – úgy

63 Martin, Literarny Archiv Matica Slovenskej. 52 K 19. – (A fordítás: Voit.)

64 OSZK Kézirattár, Fond 2. /1647.

65 Turczel Lajos im. 108–111.p.

66 Dallos István: *Tamás Mihály és a Tátra* = Irodalmi Szemle, Pozsony, 1969. 8. sz. 744–746.p.

Tamás emlékezése szerint a Franklin Társulat részéről Fenyves Pál lektor kereste fel és tárgyalt vele a lap megindításáról. Eszerint a folyóirat – a Tátra – címlapját is a Franklin Társulat tervezte.

látta, feltehetően Molnár mögött valamelyik pesti kiadó áll.⁶⁷ A két szerkesztő kiválasztása azonban megint csak azokat a jellegzetes „egyensúly” jegyeket mutatja, amely a Franklin Társulat ekkori személyi politikáját jellemezte.

A baloldali Tamás Mihály egyike volt azoknak az íróknak, akit a Társulat saját felfedezettjének is tekinthetett, hiszen egy kézirat vázlata alapján kapott szerződést arra a regényre, amely 1936 tavaszán az első⁶⁸ között jelent meg.

Gömöryvel, a Kazinczy Társaság ekkori elnökével is nem Molnárnak lehettek igazán kapcsolatai, hanem a Franklin Társulatnak. A Kazinczy Társaság néhány kötetét, – amelyeknek a túlnyomó része a berlini Voggenreiter és a pozsonyi Concordia nyomdájából került ki, a Franklin nyomda vállalta el. A hazai cégek közül csupán még az Egyetemi Nyomdánál készült a Társaság néhány kiadványa. Úgy hisszük, valahol itt kell keresnünk a *Tátra* könyvek szerzőinek és a *Tátra* folyóirat megszűnésének okait. A sorozat első kötete azé a Féja Gézáé, aki ekkor még a Kazinczy Társaság budapesti lektora. Tamás Mihály és Darkó István a Franklin Társulat szerzői. A *Szlovenszkói városképek* lett volna hivatott a sorozat népszerűsítésére a magyar közönség körében és a szlovenszkói olvasóközönség megnyerésére. Ha egyedül Molnár lett volna a kiadó tulajdonos, az Eszterházy körnek tulajdonított jobboldali befolyás aligha érvényesülhetett volna. Hiszen Molnár egész eddigi működése független – és legtöbbször teljesen ellentétes – ennek a politikai iránynak a működésétől, de legfőképp elveitől. Miért engedett volna most mégis feltétel nélkül? Ennek a körnek csak a Franklin Társulaton – esetleg Gömöryn keresztül – lehetett befolyása a szerkesztő változtatásban. Utóbbi azonban a megszüntetéshez aligha vezetett volna.

Egészen bizonyos, hogy Molnárnak legfeljebb jelentős részesedése lehetett a *Tátrában*. Talán a megjelent *Tátra* könyvek finanszírozásához járult hozzá erőteljesebben.

A fentieket támasztja alá az a tény, hogy a *Tátrának* nem csak önálló irodája működött Budapesten, a IV. ker. Haris-köz 3. sz. alatt, de a budapesti cégbíróságon is önálló céggként jegyezték be 1937. aug. 14-én, Cg. 39391. számon. Eszerint a korlátolt felelősségű társaság ügyvezetői dr. Tóth Ernő és Szóbel Zoltán. Utóbbi lakóhelye egyezik meg a cég „telephelyével”. Nevével már találkoztunk a *Bibliotheca* iratai között: a Franklin Társulat vele is vásároltatott fel részvényeket. Továbbá az 1938-as közgyűlésen Péter András többek között az ő érdekeit is képviselte.

A budapesti bejegyzés *Tátra* könyv, lapkiadó és könyvkereskedelmi részvénytársaság névre szól, amelynek tárgya: „könyvek, folyóiratok és más irodalmi termékek, úgyszintén zeneművek kiadása és terjesztése, így különösen a „*Tátra* könyv, lapkiadó és könyv-

67 Gömory János: *Emlékeim egy letűnt világról* Bp. 1964. 108.p.

68 Uo.

kereskedelmi részvénytársaság Pozsonyban bejegyzendő kiadványainak magyarországi terjesztése...” A *Tátra* céget azonban tudjuk, Pozsonyban sohasem jegyezték be, kassai elismertetéséről eddig – tudomásunk szerint – nem ismertek az iratok.

A vállalat nemzetközi voltát húzzák alá azokra a különleges pénzügyi rendelkezésekre és a Magyar Nemzeti Banktól kapott engedélyekre való hivatkozások, amelyek a „társaság külföldi törzsbetétesei, megbízottjai, ügyvezetői, stb. javára szolgáltak. Molnár Jenőről – csak úgy mint a Franklin Társulatról – ezúttal nem esik szó. Kapcsolatai a későbbi ügyvezetővel, Illyés Györggyel azonban Molnárné közlése alapján előttünk már ismertek voltak.

A budapesti *Tátra* fennmaradása is tartósabb, mint lapja és sorozata alapján gondolnánk: felszámolására csak 1941-ben került sor.

A fenti adatok közreadásával nem Molnár szerepét szeretnénk volna kibővíteni, csupán az ellentétes jelenségek okaihoz néhány olyan kiegészítést fűzni, amelyek a *Tátra* történetének eddig ismeretlen oldalára vetnek fényt.

A két világháború közötti magyar könyvkiadásról szólván meg kell említenünk: nem csak a Franklin Társulat az egyetlen olyan cég, amelyik megpróbálta átlépni az új határok által megszabott határokat könyveinek eljuttatásában és a piac kiszélesítésében. Először az Athenaeum Erdély és – Kolozsvár – felé nyit, mint már volt róla szó, részben a Franklin Társulattal karöltve. A Grill könyvkereskedés például a pozsonyi „Justitia” könyvkereskedésbe társul, vagy a Hornyánszky nyomda hasonló próbálkozásait is említettük.

A vállalkozások látóhatára azonban messze túlnyúlik az eddig bejárt utakon. Először például még közvetlenül a háború után a Révai cég Amerikát célozza meg, – csúfos kudarccal. A Franklin Társulat Bécsben is próbálkozik egy fiilálé megindításával, Londont is kijelölve következő állomásként. Az Athenaeum egy milánói „szivarkagyár”, illetve egy ceruza „gyárba” társul.

Ezek azonban a hazai közönség előtt kevésbé voltak ismertek, de igazán – főként a Franklin esetében – az idő sem kedvezett már a békebeli tervek kifizetéséhez. 1938 után már tervezni sem igazán lehetett. A nagy álmódások kora véget ért.

Voit Krisztina

